

Як ми їздили до Криниці

Михайло Коцюбинський

Як ми їздили до Криниці

Чи пригадуєте собі, панно Юлю і ви, панно Галю, — як ми, кожний з окрема, або всі разом, під проводом "пана", ходили до барометра, що висів на стінці коло вмивальника і намагалися витрясти з нього погоду? Барометр уперто показував "дощ", хоч в той день не капало навіть і сонце блищало часом крізь хмари. Ми дуже гнівались. Старий, непотрібний струмент, він і на крихітку не хоче посунутись на сухеньке, хоч нам дуже потрібна година. Ах, як доладно, що від тої тоненької стрілки залежить, де п як ми стрінемо під десяту п'ятницю ніч: звичайно, прозаїчно, на ліжку, чи серед співу, людей і вогнищ на ярмарку у Криниці!

Їхать — не їхать. Їхать — не їхать. За годину відходить поїзд. Коли їхать—пора збиратись. Хотілось підійти до струмента і зігнати на ньому злість, хоч вина його лиш у тому, що він об'єктивний. Дві перспективи вагались: а) холодна ніч, дощ заливає вогні, — одежа мокра... брр... б) цікаве свято, народня містерия, якої ніколи не бачив — і хто знає—чи вдруге побачу.

На щастє—в кожній людині є трошки авантюриста. А може? їхати! Їхать!

Сказала панна Юля. Сказала панна Галя. Застукали двері і каблучки по помості, забігали слуги, заторохтіли колеса. В одну хвилину.

Сидимо у вагоні. Звичайно, коли дощ буде, тортам, де лишив ся барометр, а не в Криниці. У вікна дивиться степ і все спливає, як безконечне море. Куди ж властиво ми їдемо?

Ах, там будуть гори, високі і прехороші гори...

Приємно послухати казку про гори, коли мчиш", отак степом, рівним, наче долоня і нічого більше перед собою не бачиш.

Там будуть ліси—густі, великі ліси...

Де ж вони візьмуться тут серед степу, де люде насадили гайків хіба на те тільки, щоб мали де жити граки?..

Ми зліземо на роз'їзді, а звідти верстви чотири, не більше, так що підемо пішки. Панна Юля чудесно-знає дорогу...

Ну, що ж...

Кошик з шинкою й хлібом будемо нести по черзі. Але мені, прихильникові рівноправності полів, все таки жалко вгадати лицарський дух і в душі присягаю ся нишком, що сам понесу кошик. Погано тільки, що в другій руці доведеться нести кальоши, бо, здається, дощу таки не буде. Тоді мені починає здаватись, що рівноправність все таки краща.

Тим часом ми їдемо й їдемо, а сонце котиться вниз і розганяє хмари. Вже вони залягли на виднокрузі", як розбійники по ровах—і не знаєш, що буде далі, як сонце щезне,

Машина свистить і ми товпимось до вікна. Се наш роз'їзд, треба вилазити. Навкруги поле, розрізане шляхом й столітніми деревами. Де ж гори? Ах, Боже, чого я турбуюсь, панна "Юля вже знає до них дорогу... отут десь... повинна бути... десь недалеко... Блукаєм поміж дерева, широким шляхом, взад і вперед. Отут десь... десь завернути... повинна ж бути дорога...

Я несу кошик, поки що, звісно й поки що-ступаю в калюшах. Минає так щось з півгодини.

Могли б вже бути на півдорозі. На наше щастє щось торохтить. Візок міцний, коник кругленький, дядько статечний, як на загад. Він може завезти в Криницю. Ми широко дякуємо: не варто трудитись, підемо пішки... тут тільки чотири верстви... дорога повинна бути оттут десь... десь недалеко...

Але дядько, хоч і тутешній, нічого певно не знає, бо упер ся, що до Криниці найменше десять верстов. Ми іронічно хитаємо головами і щоб зламати, нарешті, упертість дядька найбільш педагогічним способом, способом очевидності, наймаємо підводу. В душі я нишком радію, що конфлікт між рівноправністю полів й лицарськими обов'язками розв'язився для мене щасливо і пакую в підводу кошик й калюші. В мент маленький візок виповняється тілами вздовж і впоперек, при чім мужчини викидають ноги за полудрабки, не через те, щоб їм було тісно, а так, з властивої мужчинам фантазії. Візок починає трусити, коняка біжить і якимось зразу знаходить потрібну дорогу.

Тепер ми їдемо пшеничним полем. Хмари залягли на крайнебі, як розбійники по ровах, але ми дивимось не на них, а на блакитне. Нам дуже весело. Хто каже, що буде дощ? Се той песиміст-барометр тримав нас все у тревозі, але він вже од нас далеко. В хлібах ховаються села, близькі й далекі, одні ми бачимо, про другі догадуємось по ризах коноплі, чорних, як запаска в старої баби, по картоплях. Ранні гречки біліють, як клапті снігу, пізні—тільки вилазять і на листочках в них мокра земля, яку вони ледве пробили. Подиха холодок. В одно плече мені тепло, його гріє дядькова спина. Така близькість до народу піддає мені гадку покористуватись нею, але поки я роздумую, з чого почати розмову, дядько почав. Яка тепер Дума?—Панська.—То слава Богу.—Чому?—Не буде дбати про саму тільки голот.— Ого! Хитрий чи "заспокоєний"? Звідки решпект до пана? З дальшої бесіди впливає правда. Ося кругленька конячка ще має двох подруг не менше ситих, бо паши стане не тільки коням, а і коровам, телятам, овечкам. Хвалити Бога — повна оборя. До того є щось там поля десяти з тридцять. От Дума й має чого глядіти, щоб було ціле. До першої вибрали "развратного" члена, от тепер і сидить у тюрмі...

Я почав міркувати: коли б він знав, що я так само развратний, завіз би він мене на ярмарок, чи кудись інгає?

Признаюсь, мені більше хотілось на ярмарок. Розмова урвалась. Стало холодніше. Дядькова спина не гріє вже мого плеча.

Озираюсь. Де ж гори? Я хочу побачити обіцяні гори! Та їх немає, скрізь рівно. Тоді мені приходить до голови думка, що я міг би сам поставити гори. Я міг би

покористуватись, наприклад, хмарами, як матеріалом. Починаю будувати скелі, високі хребти, шпилі у снігах і чорні провалля. Виходить гарно. Я міг би, врешті, створити під ними й людей, весь ярмарок, але під руками нема нічого, довелося б все брати з себе самого, а се матеріял негодящий.

На стрічу нам попадаються хури, наладовані діжечками, горшками, жінками, скринями і іншим домашнім скарбом. Ззаду упірається на мотузці корова, а спереду суворий мужик заніс над кіньми батіг. Се ярмаркова проза спішить на ніч до дому. Все поетичне лишилось на місці. Тим краще. Значить, ми будемо у вибраному товаристві.

Тимчасом, коли я так тішуся, жіноча рука торкає мене і палець показує вниз. Дивлюсь спочатку на палець, потому в долину і ледве стримуюсь, щоб не скрикнути: ах! І перше, що почуваю—досада, на що турбовав хмари, які справді облягались вже спати.

Внизу під нами глибока зелена долина, кругла, наче макітра, з крутими, м'якими од кучерів лісу, стінами. Де-не-де, по кутках, стоять ясні безлісні тори, наче копиці зеленого сіна—і вся ся краса, несподівана й пишна, сміється щастем просто в лице. Ще за хвилину нічого не було видно—і от: "сезам, одчинись"!

Денце макітри облипли мухи, наче насіли на щось солодке. То чорнів ярмарок.

Поки ми спускались в долину, червоне сонце котилось краєм макітри, і хмари зовсім поснули.

Внизу гуде. Між рядняних наметів і яток пруть валом люде, коні і поліцейські. Тут треба берегти ноги. Нас мало обходить увесь сей гвалт. Краще напитись чаю. Ще маємо час. Заходимо в перший намет—на столах польові квітки. Прегарні букети. Се дуже мило. Сядьмо отут, у кутку, під полотняними стінами, що дихають, неначе груди. Ми скоро одрізняємо хазяїв од гостей. В кутку, між самоварів й посуду, крекче старенька баба—се певно хазяйка. Між нею й гостями все біга бліде і босе дівча. Хазяїна ми пізнаємо по тому, що серед радісних криків він переходить з рук в руки, з усіма цілується і випиває. Язик ще нічого, а ноги зовсім погані. Якийсь вродливий парубок помагає нам дістати зелений, наче з помпейського музею самовар і такі легкі ложечки, що будуть плавати у чаю. Скоро хазяїн попадає до нас і хоч ми горілки не п'ємо, за те готова приємна розмова і ми зав'язуєм вузлик нашої знайомості. Кількома фразами він вводить нас в курс свого життя і ми вже знаємо, хто він, звідки, який, що має і ще інші цікаві деталі.

Нам треба коний на ранок? Добре. Його син звощик. І кличе вродливого парубка. Той до послуг, дуже ґалантний, але сам вевти не може і обіцяє знайти підводу. Я помічаю, що на моїх дам він робить вражіння. Ну, добре. Властиво, ми могли б вже покинути намет. На порозі вислухуєм ще трохи стогнання самої хазяйки — і тепер певні, що наша знайомість з наметом міцна: ми посіяли в людях свій образ, нехай тільки тепер росте...

Хоч ми й засапалпсь, але з гори усе видніше. Тепер ми бачимо в центрі, на самому дні чаші,— маленьку капличку. Чорний дерев'яний зруб тихо сяє рожевим світлом крізь одчинені двері. Там, над криницею, попи весь час співають або гугнявять темні слова і

тонкі високі свічки тануть в теплій та густій атмосфері.

Чорне озеро ярмарку вливається струмочком в капицю; одні йдуть, другі виходять. Се та знаменита криниця, до якої з'їздяться люде з далеких сіл навіть і стають табором в ніч під десяту п'ятницю. Я думаю про тих мудрих людей, що ставлять церкви, монастирі й капиці в найкращих, диких місцях: вони знають, що роблять,—вони промовляють не стільки до нас, як до живих в нас пращурів наших, що віками справляли священні грища по гаях і дібровах та палили там жертви.

Смеркає. В нас горить нетерплячка: коли ж почнеться? В долині полотняні намети налились жовтавим світлом, по ятках заблищали вогні і чорна маса людей почала танути і ростікатись. Ми бачимо, або ловимо вухом, як люде цілими гуртами розлазяться по горах і по долинах, по всіх затишках і закамарках. Щось десь тріщить, ламається, гупають чоботи, чується шепіт, дихання, присутність теплого тіла і в чаші, сповненій мороком, наче трівожно калатає велике серце.

Он показав ся димок, десь блиснув вогонь. Ми жадібно стежимо за кожним новим. Ось там знову дим в'ється, а онде виткнулись з темряви ясно-зелені галузки і кожний листочок можна б перелічити. По чорній землі скрізь росцвітають, як маки, вогняні квітки. Скоро уся долина і гори блищать вогнями і разом з димом з землі здіймається вгору і пісня. Неправда-ж, є наче щось спільне між вогнями і співом? Як окремі вогні вгорі змішали свій дим, так і окремі хори, як полумінь сильні й яскраві, зіллялись в нестройну хвилю, в мозаїку згуків. Є в сьому якась дика принадність. Щось воно будить. Я сам хочу співати, своє щось, окреме, аби співати. Роскласти священний вогонь і видобути з грудий дрімаючий предківський голос. Ми навіть робим подібну спробу, але нам не вдається. Сидимо під кущем й тремтимо злегка од зворушення й холоду. Зовсім стемніло. Вогні і співи стали яркіші, видно, як полумінь лиже чорне повітря, чутно, як його крає гострий жіночий голос. Нема спокою глибокій чаші, вона наче пекельний казан, де киплять разом вогні" і співи, де сплітається тісно в любовних чарах голос двох полів на честь богині кохання. І се п'янить. Тільки каплічка лагідно сяє рожевим світлом на мочарі, мов неземне щось і віковічне.

Ах, ах! яка досада, що сей рік, на перекір звичаям, не світять свічок на волячих рогах! Мої дами чуються винні передо мною. Але я прошу не турбуватись, бо що до мене, то легко можу собі зарадити. Ось зараз збираю волів, одних розставляю по горах, других лишаю лежати в долині і ліплю на роги усім свічки. Моя фантазія дозволить на таку розкіш. Тепер вже готово, свічки палають, як зорі, картина справді розкішна!

Чи не пора нам спуститись в долину?

По дорозі нас вабить кожний гурточок, кожне багаття. Несподівано натикаємось на ряд ясних облич, або на баб, з головою завинених у білі рядна, порядками селять, наче пухнаті гаґи на скелях північних. До нас говорять, прохають сідати—і голос здається теплим, немов загітим біля вогню. Але ми не спиняємось, нам хочеться більше побачити, більше почути. В одному місці хором співають, а в другім не клесться. Онде співає дівчина в синім—наче волошка.

руки великі, червоні і неодмиті. Співає сама. Старанно і сумлінно витягує голос,

важко, у поті чола працюють груди і робить горло. Ні одна нота не пропадає. Так вона певно копає в городі", поле картоплю або сапує. Все по хазяйськи. В другому місці картина: баба і дівка сидять під рядном, між ними свічка. Світиться профіль старої воском, а молодій— листком троянди. Тло чорне. Наче кам'я. Нище— якісь клунки чи лантухи з хлібом. То знов баби у білих ряднах здрімнули долі під співи. Ще далі"— хори, сидячі п стоячі. Кожне село дало свій хор— і границя між двома хорами на три ступені — міцна границя. Тут уже тісно. Безперестанку чий небудь лікоть одпихає тебе назад, або хтось ззаду кладе на плечі руки. Як кому вигідніше. Так чудно, коли в одно ухо влітає весела пісня, а в друге сумна. Ловиш на мент чиєсь обличчє, профіль, ніс або очи, а ніч все те стирає, як губка крейду. Чуєш тільки людське дихання та ще щось чудне: немов шелестять миші.

В долині—каша. Вози, худоба і люде збили ся в купу од якої йде пара і пахне потом і лайнаком. Баби у ряднах обляглись рядом з волами, щоб було тепліше. Усе біліє і все сопе, і ми, нати́каючись на білі купи, не знаємо, в кого прохаєм пробачення. По возах дядьки гудуть свої пісні густо, немов джмелі. Ми забираємо вище, де хоч можна ходити, але тут темно, аж чорно. І тут мені сталась пригода. Лечу стрімголов кудись у низ і тільки тоді мені краще, коли врешті лежу. Намацую шапку і звожусь. Ну, добре. Ми, здаєть •ся, хотіли побачить капличку?

По дорозі нас знов вражає той чудний згук: щось шелестить, уперто, одноманітно і всі хори не можуть того покрити.

Над мочаром зняв ся туман і ясна капличка пливе ла ньому, як корабель. На помості я помічаю, що щось мої ноги... якась дісгармонія в них: одна ступає тихо, а друга стука. Обмацую ноги—ну, так і є, згубив кальошу. І я страждаю не стільки фізично,, як естетично. Чи не скинути другу? Але око моє вже впало на чорні обличчя святих, а поруч з ними не менше чорні—мужичі—і потіха готова: коли одні стільки прийняли муки за християнство, а другі од християнства, то що значать у порівнанню мої страждання, тим паче, що таки краще, коли тепло хоч в одну ногу, ніж зимно в обидві.

Капличка така проста, що можна її розкласти на" два—три елементи. Чорна вода у зрубі, в якій купають блиск свій воскові свічи, святі, що пахнуть олійною фарбою, липкий чорний поміст, а на ньому босі червоні ноги з росчепіреними десятима пальцями.

Здалеку—краще.

По середині" ярмарку народ тече, як в берегах річка. Знов шелестить. Що ж се таке? Додивляюсь,, прислухаюсь—і врешті знахожу: лузають насінне! Сотні ротів, цілі армії білих зубів безперестанку роблять: хрум-хрум. . і вкривають лушпиннем землю. Хрум-хрум... хресь-хресь... Лунають хори, дзвенить аж в грудях якийсь окремиий голос, бухає бубон—а навколо чуєм—хрум-хрум... хресь-хресь... наче сама вічність гризе. Купуєм насіння й самі завзято лузаєм.

А тут, знаєте, гарно. Полотняні намети, налиті світлом, рожево-прозорі, наче живі гудуть народом. По ятках усякий крам і ті, що підходять до нього, спереду сяють, а

ззаду чорні. А саме найкраще—то лімонад: скляний великий кухоль, а в ньому палає цілий Везувій. Подумати тільки: вода, трошечки цукру, манійки і замість рефлектора — свічка в відрі — а> скільки ефекту!

Ідемо далі поміж ятки. Багатші з нас купують плахти і рушники, бідвіщих кортить теж щось набути. Ми вибираємо собі по солодкій коняці—і платимо разом аж дві копійки. Коли мати хорошу уязу, то коні можуть бути чудесні. Вони зроблені були... Ні, краще школи не роздивляйтесь, з чого зроблене те, що нам до вподоби.

Тріщать далекі вогні, розсипаються іскри, дими і співи як хмари пливуть горою. Хрумтить насінне. Між народом похожують інгуші, або поліцейська шинеля. Чутно різкий свисток. ЯКИЙСЬ гурт молоді ходить між яток й співає. Тут тісно, його штовхають і розбивають—йому байдуже: дійде до краю, поверне і знову співає. Таким робом окрім сидячих й стоячих є ще й ходячі хори. Серед вулиці—танці. Круг них парубки й чоловіки, як частокіл. Долі—жовтий ліхтар і обличчя осяяні знизу. Як тільки ми стали, я зараз чую на своїх плечах чуже мені тіло, а коло вуха тепле дихання. Два парубки—я їх помітив, як вони зараз пили лімонад—роспихають народ і входять в круг. Загупав бубон, запхикала скрипка—і парубки зараз пустили тулуб і голови в стовбур. Тільки ноги працюють. Рівно і точно б'ють ноги в землю, але голову се не обходить ні кришки — вона так само байдужна й холодна. Часом посунеться тулуб, так що замість обличчя потилицю видно, а ноги все од-бивають сильно той самий такт, одлічують точно, немов годинник, хвилини. Народ захоплений танцем і все звужує коло, так що танцюри мов у криниці. Стогне під ними земля, каблуки вибили ямки і пил заслоняє світло ліхтарні. Я теж захоплююсь танцем все більше і більше. Чудові робітники! Яка в них сила! Коли б я займав ся сільським хазяйством, я б зараз найняв їх, ну, хоч на гарман. Заглядаю до кола, чи є яка переміна? Нема. Так само холодні й байдужні до того, що роблять ноги. Я маю доволі часу і починаю розв'язувати довге, складне завдання— скільки кіп могли б змолотить ті ноги за день. Результат надзвичайний! Тоді я знову зазираю до кола: чи є переміна? Нема. Ноги, немов металеві пружини, безупинно і рівно стукають в землю. Парубки трохи збіліли, але цілковито втратили інтерес до своїх ніг.

Тоді мене за них починають боліти ноги. Я готов крикнуть музиці: годі! Я більше не встою на місці". Але на мене ніхто не зважає, гупає бубон, пхикає скрипка, і ноги молотять землю. Я обливаюсь потом. Таки нарешті... Парубки роспихають народ, підходять до ятки, п'ють лімонад і вертають на місце. Музика заграла і ноги затупали знову. Мені робиться страшно. А що, як після сього вони втретє нап'ються лімонаду і почнуть танці? Я одхожу од кола.

Вже пізно, друга година. Небо чорне, високе, в долині" холод. Вогні" наче пригасли, вються тільки сині дими, по деяких горах замовкли хори. Долі", де сонне царство з возів, волів і баб у ряднах—храп і сопіннб і важкий дух. Намети ще світяться. Ми захолимо погрітись у свій.

Де-які лампи погасли. Біля дверей при свічці дрімає й стогне крізь сон хазяйка, над самоваром світиться прозоре обличчє наймички. Гостей сливе нема. Тільки хазяйський

син з кимсь розмовляє в кутку і гарні очі його здалеку грають. Побачивши нас, він зараз до нас підходить. Він хоче нас трошки розважити розмовою і підсідає. Баришні потомились? Може ми змерзли? хочемо чаю? Ні, він рішуче має до нас симпатію, що видно з його обличчя і хоч він трохи напідпитку, але се не скільки не вадить, а помагає навіть взяти одразу теплий, сердечний тон. Він радить дамам спочити, заснути. Відтак нахиляється до мене, повний ймовіри, і потішає, що йому добре живеться на світі. Просто сказати—гаки нічого. Має два фаетони і четверо коний. Звозчик на три повіти. Сьогодая тут, а завтра там. Схоче їхати—їде, не схоче—наймит за нього в дорозі", а він має іншу роботу. За неї бере на місяць двадцять вісім рублів.—Яка ж то робота?—Так... служба така собі... Він таємничо всміхається, мнеться, але видно, що його кортить. Ну, що тут довго: він тайний агент. Служить в поліції... Се "тайний агент" б'є йому в голову, наче горілка, він стає важним, гугнявить, розсовує ноги і руки, займає більше місця на лаві.—Ото! скажіть на милість! як же він робить свою роботу?

Тепер, коли нам стало відомо, що він "особа" отвертість з нього аж пре. Він добре знає свою роботу... З Жидами він Жид, бо знає жидівську мову з мужиками—мужик. Встряне в компанію, скрізь він своя людина—і вже знає, хто чим займається, хто про що думає, хто чого хоче.—Чого ж хоче мужик?

Він нахиляє лице до мене так, що я чую горільчаний дух, ставить очі у стовбур і аж співає:

— Зе—мель—ки-и!..

Опріч того "він" проти правительства. Просто ненавидить. Навіть... Тут він починає хіхикати стиха,, гойдається з боку на бік, сміх його душить і не дає говорити. Нарешті видушує з себе: дів-ча-та... ха-ха! навіть дівчата... проміж собою... про політику гомонять... Хі-хі-ха-ха!..

Але все те пусте. От недавно він мав одно діло. Серйозне. Екс-про-прі-а-ція. Може чули? Пристав до-компанії. Сім хлопців, молоді ще, несміливі. Самі нічого не можуть зробити, бояться. Вже що він намучив ся з ними, поки підмовив. Він сміливий, жвавий, вогонь—може ми самі се помічаємо—йому й повірили, за ним пішли. Пішли грабувати пошту, а поліція знала про все і всіх накрила, наче курчат.— Усіх накрила?—Усіх накрила. Ловко!.. З того часу йому й набавили десять карбованців в місяць, а перше він брав лиш вісімнадцять...

Він страшенно гордий своїми вчинками, випинає груди, хрустить пальцями; гарні очі його дивляться гостро й нахабно й шукають нашого співчуття.

Він ще довго й охоче ділиться з нами подробицями свого ремесла.

В сусіднім наметі крики і суперечки.

— Се наші гуляють... Стражники і інгуші... мотає він головою у бік намету і радісна, добра усмішка осяває його обличчє.

Нам сього всього уже доволі". Тут немає чим дихать, спішимо на свіже повітря.

На дворі різкий, передранішній холод. Збита купа людей і худоби густіше укрила землю і сопе і хропить на всякі тони. Над нею легенька пара. Десь здалеку чути втомлену пісню. Поміж чорних, закритих яток ліниво бродять окремі гурточки та пари і

милі прилюдно гріють за карсетками в милих заклакці руки. Над краями чорної ями
зеленіє вже небо, дим од погаслих вогнів стелеться од гори до гори синіми смугами.

Чаша, що процвітала в ночі, як пишна квітка, лід ранок зів'яла й зчорніла. Пора
рушати до дому...